

Az ovidiusi Iuno bosszúálló természetete és intertextuális emlékezete

Sophia Papaioannou

Bevezetés

Az *Átváltozásokban* (*Metamorphoses*) Iuno jelenléte igencsak hangsúlyos: gyakran tűnik fel a mű első felében, a II., III., IV. és a VI. könyvben, és egyszer a IX. könyvben is. Ez a gyakoriság ugyanakkor nem jár együtt sokféleséggel: ismételten ugyanabban a szerepben jelenik meg, még hozzá abban a sztereotipikus szerepben és viselkedésmódban, amelyet egy évszázadokon átívelő mitológiai és irodalmi hagyomány alakított ki számára: Iuno a megcsalt, dühöngő feleség, aki alig várja, hogy lehetősége nyíljon bosszút állni.¹ Jelenléte különösen erőteljes a II–IV. könyvekben: sorrendben Io, Callisto, Semele és Ino büntetésének elbeszélésében találkozunk vele. Az első három történet szinte ugyanazt a cselekménysémát követi, míg a negyedik látványosan eltér ezektől (bár a végkimenetelét és értelmezését jelentősen meghatározza a másik három). Természetesen mind a négy történetben Iuno jelenléte a közös nevező, illetve a cselekmény katalizátora. Tekintsünk ezekre a történetekre úgy, mint egyazon téma variációira – az író szerepében nem Ovidiuszal, hanem Iunóval! Az alábbiakban Iuno ismételt büntető kezdeményezéseit forgatókönyvírói kísérletekként fogom olvasni – élek a gyanúperrel, hogy az ovidiusi Iuno ihlető forrása önnön korábbi, vergiliusi énje volt, aki nemcsak hasonló kihívásokkal nézett szembe, hanem (ami sokkal fontosabb) az *Aeneis*ben kezdetektől fogva azon igyekezett, hogy Aeneas nyugati útjának rivális verzióját hozza létre. Az *Aeneis* cselekményének előrehaladtával folyamatosan újraírt epikus forgatókönyv volt ez, mely annak végleges biztosítását célozta, hogy Aeneas és az általa vezetett trójaiak mégse telepedhessenek le Itáliában.

Iunónak az *Átváltozások* II–IV. könyvében olvasható négy olyan kísérlete közül, melyek arra irányulnak, hogy megbosszulja megaláztatását, az alábbiakban csak kettőt tárgyalok, Ino és Semele történetét. Vonatkozó vergiliusi háttérszövegek fényében tekintek rájuk (ezek könnyedén vagy kevésbé könnyedén beazonosíthatók), még hozzá azzal a céllal, hogy rávilágítsak, milyen új jelentést nyer ettől az ovidiusi szöveg. Elemzésemmel szeretném bemutatni: Ovidius Iunója tobzódik a komplex intertextualitásban. Különös figyelmet fordítok arra, hogy Iuno miként merít ihletet vergiliusi megfelelőjének különféle tetteiből, amelyeket további intertextuális sugalmazásokkal egészít ki; és rávilágítok azokra a motivációkra, amelyek az egyes szövegválasztások mögött rejlenek. Ahogyan Iuno epizódról epizódra halad, az szerintem nem más, mint visszatérés az irodalmi hagyományhoz azzal a kettős céllal, hogy fel is idézzon egy korábbi történetet, ugyanakkor el is kerülje, hogy azonos formában elő kelljen állítania. Iuno a korábbi történetek saját változatainak megírásával Ovidius epikus technikáját tükrözi a *referre idem aliter* („ugyanazt másként elbeszélni”) szellemében. Így szinte Ovidius alteregójává, vagy még inkább tükörképévé válik.

Vizsgálódásom előfeltevése, hogy Ovidius és Vergilius között hasonló viszony áll fent, mint Vergilius és Homéros között. Iuno az *Aeneis*ben felforgató alak: a kontrollálatlan szenvedélyt (a *furort*) testesíti meg vagy irányítja.² Ő a legfőbb isteni ágens azon erők mögött, amelyek Róma megalapítását, Aeneas szenvedéseinek enyhülését (*requies laborum*) és természetesen Augustus végtelen és határtalan birodalmának (*imperium sine fine*) létrejöttét késleltetik; valamint (metaszinten) Iuno irányítja

azt az erőt is, amely úgymond kihozza Aeneasból az epikus héróست: Iuno unos-untalan az ellen-főszerepet játssza el Vergiliusszal szemben az epikus cselekmény alakításában. Ráadásul gyakran még tovább is megy egy lépéssel, és hiper-epikusnak mutatja saját modelljét. Ovidius számára, aki epikus művét az eposz műfaját felforgató hagyományra építi, Iuno *Aeneis*-beli személyisége és epikus tevékenysége olyan ellenállhatatlan volt, hogy az istennő jelenléte – kevéssé meglepő módon – egyike lett az ovidiusi nonkonform epikus szólásoknak.

Ino

A mód, ahogyan Ovidius a vergiliusi Iunót felidéz, olykor könnyedén azonosítható, olykor viszont részét képezi egy jóval összetettebb intertextuális hálózatnak. A vergiliusi Iuno legszembeütőbb megidézése az *Átváltozásokban* Ino történetében található (IV. 432–511): ez az első epizód, amelyet közelebbről is megvizsgálók. Itt Ovidius Iunója az *Aeneis* VII. énekének Iunóját tekinti saját példaképének, aki Allecto fűriához folyamodott, hogy segítsen háborút szítani Itáliában: az ovidiusi Iuno ennek alapján Tisiphone fűriához fordul, hogy segítsen megbüntetni Cadmus lányát, Inót és ennek férjét, Athamast.³ Iuno, mielőtt megérkezne Tisiphonéhoz, monológot tart, melyben feltárja, milyen végtelenül el van keseredve és fel van háborodva férje gyűlöletes viselkedése miatt, amelyet sehogyan sem képes megfékezni vagy megbosszulni: csakis arra képes, hogy Iuppiter erotikus kalandozásainak halandó áldozatain álljon bosszút. Iunónak az *Aeneis* kezdetén olvasható nyitóbeszéde (I. 37–49) erőteljesen befolyásolja az itteni Iuno beszédének egész struktúráját és hangütését, de különösen azt a szakaszt, ahol feltárja elkeseredettségét és megkérdőjelezi önnön isteni státuszát, illetve képességét a pozíciójának járó tisztelet kivívására és a bosszúállásra. Alább a három szóban forgó részlet:⁴

*Büszke, amért Athamas nyoszolyáján nyugszik a teste,
s mert sok szép fia van, s mert dajkálhatta az istent;
Juno rádühödik: „Biz az ágyaslány fia tudta”,
mondja, „a sok maeoni hajóst lemeríteni hallá,
és az anyával széttépetni fiát darabokra,
és Minyas három lányát beborítani szárnyal:
Juno mást se tehet, boszulatlan sírjon a kínján?
Evvél elégedjem? S a hatalmam is ennyire menjen?
Ő maga oktat (az ellenség is sokra taníthat);
mit tesz az őrjöngés, Pentheus bús vége mutatja:
hát mért is ne legyen, hogy akárcsak a vérei tették,
most maga, Ino is gvötrő tébolyba merüljön?”*

Ovidius: *Metamorphoses* IV. 422–431

*Majd megrázva fejét, e szavak törtek ki szivéből:
„Hah, te gyűlölt fajzat! phrygeknek sorsa, te, sorsunk
Ellensége! vagy elhulltak sígumi földön?
Vagy leigázva igába zuhantak? Elégtek a felgyúlt
Trója tüzén fiaik? Dehogy! átsiklottak a vészen,
Át a hadak gyűrűjén. Hogy véltem, erőm is a végén
Tán odalesz, bosszúm pedig el se lobogva – pihenhet.
S még e hazátlanokat merem minden habon üzni,
Szembe szegezve vadul szökevény csapatukkal a tengert!*

*Menny és ár erejét hát nem kimerítik e teucrok!
Így használt csak a Scylla, a Syrtis, a szörnyű Charybdis? –
Ott rejtőznek az óhajtott Thybris folyamágyán,
Védve a víztől és tőlem! De a vad lapithákon
Mars bezzeg bosszút bírt állni; s az istenek atyja
Ős Calydonat átengedhette Diána dühének!
Mért, Calydon, lapithák mily nagy büne érdemel ennyit? –
Csak nyomorult magamat, Jupiter fényes feleségét,
Bár próbáltam, amit lehetett, mindenre hajolván,
Engem aláz le csak Aeneás! Ha erőmmel azonban
Nem bírom, ott kérek védelmet majd, ahol adnak.
Hogyha pedig nem lágyul a menny: Acherónt verem én fel!
Mert hát jó, a latin földről nincs módom elűzni
S végzete biztos, hogy Lavinia lesz csak a párja:
Ám halogatni s e nagy szándékot húzni szabadjon,
És elemésztetem is mindkét hatalom katonáit.
Vő s ipa így frigyessüljön, övéik ily áldozatával. –
Szűz, te pedig trósz és rutulus vért kapsz hozományul,
S nászasszonyoknak – Bellónát. Mert nem csak a Cisseus
Lánya, e fáklyával terhes nő, szült tüzes üszköt;
Ily láng lesz a Venus-sarj is, hív mása Parisnak
S Pergamum uj várát csóvjája felégeti ismét.”*

Vergilius: *Aeneis* VII. 292–322

*„Hát tervemmel – szólt – valljak leveretve kudarcot
S Itáliába a trójaiak feje mégis elérjen?
Persze, a Sors, az tilt! Bezzeg Pallasnak az argív
Gályahadat lehetett felgyújtva temetni a mélybe,
Bár csak az egy örült Ajax volt vétkes, Oileus!
Sőt, Jupiternek gyors tüzeit maga szórta a mennyből,
Vészt kerekítve s a bárkákat szétszórva a vizen,
Azt meg, amint átszúrt szivéből hányta a lángot,
Vad szele kapta fel és taszította fokához a szirtnek:
Én Jupiter huga – sőt: felesége – vagyok csak, az égnek
Legfőbb asszonya, már esztendők óta vesződni
Kénytelen egy néppel? De ki lesz ez után, aki Júnót
Tiszteli még oltárán és könyörögve imádjá?”*

Vergilius: *Aeneis* I. 37–49

Iuno mindhárom beszédben arra panaszkodik, hogy míg más istenek megbüntethetik ellenségeiket, ő képtelen erre. Ovidius változatában a legfeltűnőbb eltérés, hogy Iuno Bacchushoz hasonlítja magát, akit nyilvánvalóan megvet, mert *de paelice natu*snak („az ágyaslány fia”) nevezi. A vergiliusi modellől való ezen eltérés abból következik, hogy az ovidiusi Iuno másként viszonyul korábbi *Átváltozások*-beli tevékenységéhez (fenntartva a rendszeresen visszatérő témák és narratív sémák mintázatát, amely biztosítja a narratíva előrehaladását). Vergilius Iunója ragaszkodik a rendszerességhez és az ismétléshez: egy olyan epikus viselkedésminta pontos ismétlése mellett dönt, amelyet már az *Aeneis* legeleje rögzít. Az *Aeneis* I. énekének kezdetén tartott beszéde, amely kiváltja mindazt, ami az eposz első felében történik, igen hasonló formában ismétlődik meg a VII. énekben, abban a beszédben, amely elveti a háború magvait, és megnyitja az eposz második, „iliaszi” felét. Iuno terveit egy sor segítő révén hajtja végre, kezdve Aeolusszal (közvetlenül az első beszédet követően), Irisen (IV. ének) és Allectón (VII. ének) át egészen Iuturnáig (XI. könyv).

Ovidius Iunóját nem érdekli a szimmetria, de ő is korábban sikeresen alkalmazott modellekre építi epikus viselkedését. E modellek ihletadói között találjuk más istenek (szerinte) az övéhez hasonló körülmények között tanúsított viselkedését is; egy-egy új helyzetben mindezt mintaként használja fel saját cselekvéséhez. Ennek megfelelően azt, ahogyan az ovidiusi Iuno felidéz Bacchus példáját, egy cselekvési modell felvázolásaként értelmezhetjük. Bacchus ugyanakkor nemcsak követendő mintakép, hanem vetélytárs is, akin felül kell kerekedni: *ipse docet, quid agam (fas est et ab hoste doceri)* – „Ő maga oktat (az ellenség is sokra taníthat)”, *Met.* IV. 428). Bacchus Semele (Iuppiter egyik szeretője) fia, akiről a Callisto-epizód végén, még a II. könyvben Iuno azt panaszkolta, hogy az ő helyét foglalta el Iuppiter ágyában. A *paelex* (‘ágyas’) szó az *Átváltozások* első öt könyvében található tizenegy előfordulásból kilencben kifejezetten a Iuppiter által elcsábított hajadonokra utal, és ezek az utalások éppen azokban az epizódokban figyelhetők meg, ahol Iuno is megjelenik. Vagyis: a nagy istennőre az *Átváltozások* kontextusában következetesen az jellemző, hogy (1) ő a mellözött feleség, akit valamiféle „ágyas” ütött ki jogos helyéről, (2) ő az, aki erőszakos bosszút áll férje szerelmi szenvedélyének tárgyain. Iuno anonim, a *paelex* szó révén történő utalása Semelére érthető úgy is, mint a megvetés jele (Semele még azt sem érdemli meg, hogy néven nevezzék), ugyanakkor metaszinten úgy is felfogható, mint a cselekmény előrehaladásának elbeszéléstechnikai jelzése: ahányszor csak Iuno feltűnik az *Átváltozások*ban, mindannyiszor egy olyan történetbe bonyolódik, amelynek kezdőpontja Iuppiter szerelmi viszonya az egyik *paelex*ével.

Amikor Bacchushoz hasonlítja magát a IV. 429–431. sorokban, Iuno felsorolja a bacchusi bosszú különféle példáit, és ezzel állítja szembe saját tehetetlenségét: mindeddig képtelen volt arra, hogy a siránkozáson kívül bármi mást tegyen a vele szemben elkövetett jogtalanságok ellen. Logikusan adódik a kérdés: melyek ezek a megbosszulatlan sérelmek, amelyekről Iuno beszél? Ovidius olvasói pontosan tudják, hogy azokban az *Átváltozások*-beli esetekben, amelyekben Iuno házastársi hűtlenség áldozatává vált (Io, Callisto, Semele), az istennő valójában kegyetlenül megbüntette a szerencsétlen halandó szeretőt. Ami azt illeti, ez kifejezetten része a bosszúálló Saturnia profiljának; és amikor felteszi az *idque mihi satis est?* („evvel elégedjem?”) 427)⁵ kérdését, Iuno aggodalma éppen ennek a profilnak a fenntartására vonatkozik. Bacchus bánásmódja saját ellenségeivel szemben cselekvési mintát kínál számára (*fas est et ab hoste doceri*, „az ellenség is sokra taníthat”, 428), ugyanakkor nem a bosszúálló Bacchus képe vonzza Iunót, hanem maga a büntetés, amelyet áldozataira mér (konkrétan Pentheus esetében), ti. ahogy örülettel sújtja őket, őrvjögő és tragikus véget mérve rájuk. Iuno ebben látja a bosszúnak azt a formáját, amely több mint kielégítő (*satisque ac super*; 429–30). Persze itt érdemes megállni, és eltűnődni a párhuzam indokoltágán. Tudjuk, hogy Pentheus megbüntetésének volt ésszerű oka: Bacchus isteni mivolta ellen harcolt, mikor megtagadta tőle az elismerést. De mit tett Iuno, hogy ezzel összemérhető büntetést érdemeljen?

Ovidius valójában sehol nem mondja el nekünk az *Átváltozások*ban, hogy mi volt Iuno bűne – és ennek a hallgatásnak az oka egyszerűen az, hogy semmiféle valóságos bűne nem volt: Inót azért éri a büntetés, mert boldog, és mert szerencsés, tra-

gédiamentes élete volt (*adspicit hanc natis thalamoque Athamantis habentem / sublimes animos et alumno nomine Iuno / nec tulit* – „büszke, amért Athamas nyoszolyáján nyugszik a teste, / s mert sok szép fia van, s mert dajkálhatta az istent; / Juno rádühödik”, 420–422). A „mostohafiú”, Bacchus megemlézése, illetve az arra való utalás, hogy Ino nevelte fel, utalhat a büntetés valószínű okára,⁶ de ez soha nem válik explicitté: az egyetlen igazolás, amellyel Iuno szolgálhat, nem más, mint a módfelett homályos *qui me cum coniuge semper / sprevit* („kik pedig engem megvetnek” [ti. Athamas és felesége], IV. 468–469); és itt sincs tisztázva a megvetés mibenléte. Ezt Iuno az Alvilágban mondja, ahová elkeseredett monológiát követően leszáll, hogy megfelelő szövetségést találjon, aki segít örületbe hajszolni áldozatát. Útban a Fúriák felé megtekinti a megrögzött bűnözők szenvedéseit (IV. 457–465), köztük Ixionét, akit azért büntettek meg, mert kísérletet tett Iuno megerőszkolására, illetve Sisyphusét, aki – mint hirtelen észébe jut Iunónak – nem más, mint Athamas fivére. Iuno zaklatott elméjében Sisyphus (indokolt) büntetéséből Athamas számára is hasonló büntetés kell, hogy következzen; akkor is, ha utóbbi semmiféle bűnt nem követett el, és Orchomenos királyaként békés életet él (467–8). Attól kezdve, hogy megpillantotta Sisyphust és erről észébe jutott Athamas, Iuno tulajdonképpen már nem is Inót tekinti büntetése elsődleges célpontjának: most már azt kívánja, hogy a Fúriák megdöntsék Cadmus királyi hatalmát, és Athamast bűnök elkövetésére kényszerítsék: *quod vellet, erat, ne regia Cadmi / staret et in facinus traherent Athamanta furores* („s amit óhajt, ez: palotája ledőljön / Cadmusnak, s Athamast vétekbe taszítsa a téboly”, 470–471). Inóról már szó sincs: Iuno kényszeresen őrvjög, és büntetni akar, minden különbségtétel nélkül.

Az istennő örült hajszáját az öncélú bosszúért jól kifejezi az is, ahogyan társakat választ magának. Mint említettem, az a döntése, hogy Tisiphone fúriára bízta Ino megörjítését, Allectóhoz való fordulását követi az *Aeneis* VII. énekéből. De Ovidius messzebb megy Vergiliusnál abban, ahogy Iunója kihasználja az *Aeneis*ben már meglévő erőszakot és elvetemültséget. Ovidius Iunója nem egyszerűen megidézi Tisiphonét, ahogy vergiliusi énje teszi, hanem pokolra megy, hogy felhozza onnan a fúriát – ez az első és egyetlen alvilági látogatása! Ez a váratlan vállalkozás egyrészt mindenkit meglep, az elbeszélő világon kívül lakozó olvasót éppúgy, mint az Alvilág elbeszélő világon belüli lakóit, másrészt megemeli a jelenet horrorfokozatát: azt várjuk tőle, hogy az *Aeneis* VI. énekének mintájára új alvilági utazást fogunk látni, bűnök és bűnhődések az ottanihoz hasonló elbeszéléssel. Tisiphone, vergiliusi nővérehez hasonlóan, fogadalmat tesz, hogy végrehajtja Iuno kérését, és tüstént hozzá is lát Ino és Athamas lelkének felszításához: áldozatainak megörjítésében még Vergilius Allectóját is felülmúlja azzal, ahogyan rákényszeríti őket fiaik horrorisztikus legyilkolására. Vergilius Allectója és Ovidius Tisiphonéja is visszatér az Alvilágba, amint teljesítette küldetését, és ez mindkét műben explicitté is válik (*Aen.* VII. 561–571; *Met.* IV. 510–511).⁷ Ovidius Iunója ugyanakkor nem egyszerűen csak szó szerint követi vergiliusi modelljét az *Aeneis* VII. énekéből: mivel Iuno epikus tapasztalatai az *Átváltozások* megelőző részében sokkal mélyebben gázoltak bele a büszkeségébe, mint amennyit Aeneas ártott a vergiliusi Iunónak, minden racionális megfontolást félretéve fokozza a horror és erőszak szintjét.

Callisto és Semele

Más istenek példája mellett tehát Ovidius Iunója Vergilius Iunójának nyomdokaiba (is) lép büntetőexpedícióinak kitervelésében és kivitelezésében. Ami a Callisto-epizódot illeti, itt Iuno felhívása nevelőszüleihez, Oceanushoz és Tithyshöz, hogy segítsék bosszúját (II. 512–531, ez Iuno leghosszabb beszéde az *Átváltozásokban*), vergiliusi énjének Aelushoz intézett felhívását követi az *Aeneis* első énekéből.⁸ A két szöveg közötti intertextuális rokonság nem feltűnő, ugyanakkor egyértelmű. Mindkettőben megfigyelhető Iuno elkeseredettsége, hogy semmibe vették és megbántották, és aggodalma, hogy rendelkezik-e a megfelelő, hatékony bosszúálló képességgel; továbbá: mindkét részlet érzelmileg túlfűtött felszólításokkal zárul, melyekkel Iuno azonnali cselekvésre biztatja kiszemelt segítőit (az alább kiemelt megfogalmazások világosan mutatják Iunónak az *Aeneis* I. és VII. énekében olvasható méltatlan-kodó monológjainak ovidiusi visszhangjait).

Feldühödött Juno, csillagseregek közepette látva az ágyasnőt tündöklenni; szállt le a vízbe, őszhaju Tethyshez, meg az agg ősz Oceanushoz, istenek is kiket úgy tisztelnek; kérdik okát ők útjának, s felel ő: „Mért jöttem el égi lakomból én, a királynő, kérdezitek? Van más a helyemben. Rágalom ez, ha mikor beborítja az éj a világot, nem látjátok az új megtisztelt csillagokat fön, fájdalomra, az ég tetején, hol a mennybeli legfőbb legszorosabb abroncs legfőntebb fogja a tengelyt. Ok van-e már, Junót hogy féljen sérteni bárki, s tartson a sértettől, hisz jól jár, hogy ha lesújtom? Jaj, mit is árhattam! Be nagy és tisztelt a hatalmam! [et vero quisquam Iunonem laedere nolit offensamque tremat, quae prosum sola nocendo? o ego quantum egi! quam vasta potentia nostra est!] Ember nem lehet ő – s istennő. Ez lakolása vétke miatt, s ezt én tettem; lám, ennyire vittem! Vissza vad-orca helyett adhatná emberi arcát néki, miként megkapta Phoronis, az argosi lány is! Mért nem kergeti el Junót, ágyamba miért nem őt teszi már, s az apósául nem kéri Lycaont? Hát ha növendéktek sérelmét lelketek érzi, már e trionokat eltiltsátok kék vizetektől, s üzzétek, bujasága fejében az égbe magasztalt csillagot el, ne fűrődjön a tiszta habokban az ágyas.” [gurgite caeruleo septem prohibete triones sideraque in caelo stupri mercede recepta pellite, ne puro tinguatur in aequore paelex!]
Ovidius: *Metamorphoses* II. 508–530

Az ovidiusi Iuno az intertextuális rafinéria még kifinomultabb változatát mutatja meg akkor, amikor Semele megbüntetésére irányuló közbenjárását korábbi, *Aeneis*-beli közbenjárásaival fonja össze. Iuno itt nem a fent látott cselekvési mintát követi, tehát nem egy segítőhöz fordul célja elérése érdekében, hanem maga lép a tettek mezejére. Az *Átváltozások* III. könyvében, miután végigmondta tipikus, méltatlankodástól és haragtól fűtött, vergiliusi monológját, meglátogatja Semelét – még hozzá Semele vén dajkájának, Beroének a képében:

*Ma régi haraghoz újdonat ok járul: fájlalja, a nagy Jupitertől áldott lett Semele. Nyelvét már pörre emelné, ám „A pörökkel ugyan mit is értem el eddig?” eképp szól, „rá kell támadnom; ha nevem még joggal a fennkölt nagy Juno, odalesz! Jobbomba ha illik e fényes drágaköves jogaram, ha királynő és Jupiternek hitvese is, huga is, legalább huga én vagyok! Erről hittem, a titkos nász elegendő néki, s az ágyam szégyene kurta marad. S most terhes; hátra csak ez volt: vétkeiket hasa hirdeti, és ami részem alig volt, szülne a férjemtől; bájára olyannyira büszke. Hát ez vessze el őt; ne legyen Saturnia, hogyha styxi habokba alá nem hull, s nem Juppiterétől.” Trónjáról pattan, s pirosas felhőbe takartan lép Semele küszöbére, a felhőt nem veti félre, míg öregasszonnyá nem válik: a fürtje fehér lesz, arca barázdáktól szabdalt, és görbe tagokkal reszketegen lépdel; vénasszony hangja a hangja, s lett Beroe, Semele mellett epidauroszi dajka.
Metamorphoses III. 259–278*

Nem Ovidius Iunója találja fel sem az idős dajka mint tanácsadó szerepét, sem a Beroe nevet: mindkettő Vergiliustól származik.⁹ Az *Aeneis* V. könyvében (604 skk.), miközben minden trójai férfi az Anchises tiszteletére rendezett halotti játékokon vesz részt, Iuno arra utasítja lányát, Irist, hogy öltse magára az idős trójai matróna, Beroe alakját (*fit Beroe, Tmarii coniunx longaeva Dorycli / cui genus et quondam nomen natiq̄e fuis-sent* – „s lett az öreg Beroé, ismárus-bércei Doryclus / hajdani nagy nevű, jó fajú, sok gyerekű felesége”, V. 620–621), átejtve a trójai nőket és rávéve őket hajóik felgyújtására. Annak ellenére, hogy egy másik idős trójai nő, Pyrgo, Priamus gyermekeinek dajkája közbelép, hogy lebeszélje a trójai nőket katasztrófális vállalkozásukról és leleplezze az ál-Beroe hamis identitását (644 skk.), a hajókat csakugyan elpusztítják – majd Iris hirtelen távozik, szívárványt hagyva maga után: az epifánia hatására a nők megtérbolyodnak és fáklyákkal fegyverkeznek fel (*tum vero at-tonitae monst̄ris actaeque furore / conclamant, rapiuntque focus penetrabilibus ignem* – „megdöbbennek e jelre, s előnti az indulat őket, / s futnak a házba, sokan meg az oltárokhöz, a lángot / ellopní”, V. 659–660). Az epizód egyes részletei két könyvvel később ismétlődnek majd meg, amikor Allecto Turnust veszi célba: Allecto, szintén Iuno felkérésére, szintén egy idős nőnek álcázza magát – Calybének, aki Iuno papnője –, s amikor nem sikerül rábeszélnie Turnust, hogy fogjon fegyvert Aeneas ellen, akkor hasonlóképpen örületet bocsát rá.

Ovidius Iunója ismét eltér egy kissé intertextuális modelljétől, és akárcsak Ino és Athamas megbüntetésekor, újfent közvetlenebb és személyesebb módon viselkedik. Ahelyett, hogy közvetítőt küldene Semeléhez, úgy dönt, maga lép a tettek mezejére, miközben az álcázás részleteiben szorosan követi a vergiliusi mintát: egy idős dajka, nevezetesen Beroe alakját ölti magára. Ismét csak a vergiliusi Beroe beszédének sugallatára (amelyben Beroe azt javasolta a trójai nőknek, hogy gyűjtsák fel a hajókat) Ovidius Iunója azt tanácsolja Semelének, hogy kérje meg Iuppitert: jelenjen meg előtte teljes isteni pompájában. Nyilvánvalóan tudta, hogy Iuppiter epifániája – éppen felgyújtás révén – Semele halálához fog vezetni.

Összegzés

Ovidiusnak nemcsak a hősei, hanem az istenalakjai is intertextuális emlékezettel rendelkeznek, és ez talán Iuno esetében a leglátványosabb. Iuno jó memóriája egyébként olyan tényező, amelyet az *Aeneis* is ismételt hangszólyoz – már az eposz legelején elhangzik, hogy emlékezete éppoly erős, mint a haragja, sőt kifejezetten a haragja táplálja, amelyet Vergilius maga is „emlékezőnek” nevez (*memorem... iram*, I. 4). Ovidius Iunója az *Átváltozások* III. és IV. könyvében a metapoétikával flörtöl: nem egyszerűen kiaknázza a vergiliusi modellben rejlő lehetőségeket, hanem messzebb is megy ezeknél, mind cselekvésben (a narratív kontextushoz viszonyítva), mind pedig az epikus narratíva alakulásának aktív előmozdításában. Persze: pont fordítva. Az *Aeneis*ben Iuno szembemegy a vergiliusi cselekménnyel – olyan eposzt szeretne írni, melyben épp az ellenkezője történik, mint Vergiliusnál: Iuno vágyott forgatókönyve szerint Aeneas soha nem jut el Itáliába. A vergiliusi Iuno által elképzelt cselekménynek tehát megvan a határozott végcélja, miközben a megvalósítás módját az istennő rugalmasan alakítja. Végül, amikor Iuno belátja, hogy kénytelen kompromisz-

szumot kötni, és beleegyezik Aeneas végzettől rendelt itáliai letelepedésébe, úgy próbálja menteni, ami menthető, hogy kiköti: az Aeneas utódaiból születő nép ne „trójai” néven legyen ismert; hiába telepednek le a trójaiak Itáliában, ez ne történhesen meg a „trójai” névvel. Ezzel szemben az *Átváltozások*ban Iuno nem olyan ágens, aki Ovidiusszal rivalizálna, sokkal inkább éppen Ovidiust személyesíti meg. Elősegíti az ovidiusi eposz előrehaladását, amennyiben a narratívában tett ismétlődő látogatásai során olyan strukturális mechanizmusokat léptet életbe, amelyek hatékony elbeszéléstechnikai eszközként segítenek abban, hogy az egységes témát és szereplőgárdát nélkülöző, formátlan cselekményből fluens történet kerekedjék. Megkockázatom: Ovidius egyszerre érzett szánalmat és csodálatot a vergiliusi Iuno fáradhatatlan erőfeszítéseiről, amelyek arra irányultak, hogy a *fatum* eposzával szemben érvényesítse a maga ellen-eposzát. Meg akarván teremteni számára a lehetőséget, hogy kihasználja epikus tehetségét, kezébe adta (anti-vergiliusi) epikus tollát.

Tamás Ábel fordítása

(A fordítást az eredetivel egybevetette Kozák Dániel)

Jegyzetek

- 1 A Iuppiter és Iuno-történetek ismétlődő jellegéről az *Átváltozások*ban, illetve egymásra következésük narratív dinamikájáról a II–IV. könyvekben lásd különösen Wheeler 2000, 70 skk.
- 2 A haragos Iuno hagyományáról (a latin epika kezdetétől) lásd Feeney 1984.
- 3 „A fennmaradt szövegeket tekintve Ovidius az első klasszikus szerző, aki nevén nevezte a thébai fúriát” (Keith 2002, 395).
- 4 Elemzésemet a három részlet korábbi értelmezéseire alapozom, lásd különösen Hardie 1990, 232–233; Wheeler 2000, 94–96. (Az alábbiakban Ovidiust Devecseri Gábor, Vergiliust pedig Lakatos István műfordításában idézzük. – *A szerk.*)
- 5 Ez a szónoki kérdés „arra szolgál, hogy Iuno emlékeztesse magát: meg kell felelnie a bosszúálló Saturnia *image*-ának” (Wheeler 2000, 94).
- 6 Wheeler (2000, 95) ebben látja Iuno megbüntetésének okát.
- 7 Allectóhoz hasonlóan Ovidius Tisiphonéja is épp most teljesítette Iuno parancsát, és már tér is vissza az Alvilágba (igaz, anélkül, hogy előbb beszélne Iunóval, mint teszi ezt Allecto az *Aeneis*ben).
- 8 A vergiliusi mintáról tudomást vesz Wheeler (2000, 80 – a 31. jegyzettel), szemben Hardie-val (1990).
- 9 Az intertextuális kapcsolathoz lásd Hardie 1990, 232; vö. még Anderson 1997, ad *Met.* III. 276–78.

Bibliográfia

- Anderson, W. S. 1997. *Ovid, Metamorphoses: Books 1–5*. Norman, OK.
- Feeney, D. C. 1984. „The Reconciliations of Juno”: *The Classical Quarterly* 34, 179–194.
- Hardie, P. R. 1990. „Ovid’s Theban History: the First Anti-*Aeneid*?”: *The Classical Quarterly* 40, 224–235.
- Keith, A. 2002. „Sources and Genres in Ovid’s *Metamorphoses* 1–5”: B. W. Boyd (szerk.): *Brill’s Companion to Ovid*. Leiden, 235–269.
- Wheeler, S. N. 2000. *Narrative Dynamics in Ovid’s Metamorphoses*. Tübingen.